

TRE JERNALDERS HUSTUFTER I DE SØRNORSKE FJELLSTRØK

Mens steinalderfunnene fra de norske høyfjellsundersøkelsene har vært behandlet både i skrift og tale en rekke ganger, er det vel ukjent for de fleste at vi også har undersøkt flere hustuffer fra folkevandringstid og yngre perioder. Disse tuftene har, tross mange uklare detaljer, bragt så meget nytt stoff at de har krav på oppmerksomhet. Husene ligger i traktene ved Hardangerviddas sørlige del, 2 på Møsstrand i Telemark og et i Valldalen i Hordaland. De ligger i strøk som i nyere tid har utgjort den faste bosetnings ytterposter mot fjellet, og uten at jeg skal gå nærmere inn på de bosetningshistoriske forhold, vil jeg fremheve at alle de 3 tuftene etter alt å dømme representerer en helårsbosetning.

Mogen.

Det eldste huset ligger på en moreneslette ved elven Kvenna, ca 915 m.o.h. Sletten er meget steinet og vegetasjonen er karrig. Den steinete bunnen vanskeliggjorde gravningen og må nok ta skylden for noen av de uregelmessighetene som finnes.

Tufta avtegnet seg før gravningen ved lave, steinblandete jordvoller uten tydelig avgrensning. Lengdeaksen ligger ØSO–VNV. Inntil husets østre tverrvegg lå en avfallshaug som inneholdt store mengder dyrebein, i alt vesentlig av villrein.

Kulturlaget inne i huset var jevnt over ca 10 cm tykt og inneholdt rikelig med oldsaker, blant annet 13 pilespisser av jern av varierende typer og skår av diverse spennformede leirkar av sene typer som gir en datering til 2 halvdel av 500-årene. Den nedre tidsgrense er vanskelig å fastsette.

Da kulturlaget var gjennomgravd, kom det frem et stort antall nedskjæringer i bunnen, og de tegnet seg klart mot det lyse utvaskningslaget som dekket husets indre. Grensen mellom husets indre og veggvollene var forholdsvis klar, men ikke skarp. Veggvollene er lite fremtredende, og største høyde i profilen var 20 cm. Ved den østre tverrveggen var avfallshaugen kastet utover, og der var et ingen voll i det hele tatt.

I østveggen ble det avdekket 2 liggende furustokker som var gravd noe ned i undergrunnen. Ved det søndre hjørnet kunne man se at stokken var tvert avskåret. Stokkene ble avsluttet mot midten av stolpehull, og tydeligvis har husets inngang ligget her.

Bortsett fra 2 stolpehull i sørveggen's østre del, som kunne skjernes tidligere, kom alle de øvrige spor etter veggkonstruksjoner frem da veggvollene ble fjernet og var fullstendig dekket av dem.

Grunnplanen viser et hus av 11 ms lengde og med tydelig buete langvegger. Bredden var vel 4,5 m ved hjørnene, midtbredden er vanskelig å angi.

Sporene var tydeligst i nordre langvegg hvor det ble avdekket 2 renneformede fordypninger, i den østre del i en lengde av 4 m, i den vestre 2 m lang. Rennene var ikke dyp, den gikk bare 6–8 cm ned i auren, bredden varierte, men var ca 20 cm og ga inntrykk av en rekke av runde stokker. Litt innenfor den lå en rekke av små stolpehull, i alt 14. Avstanden fra veggrennen er 25–35 cm, avstanden mellom hullene var 20–50 cm. De var av samme dybde som veggrennen.

I de 2 hjørnene ved vestre gavlvegg fantes spor etter flere stolper, 2 ved nordøsthjørnet, 4 ved sørvesthjørnet. 2 av stolpene skilte seg ut ved sin større dybde og må være husets hjørnestolper. Det lå også 2 stolpehull like innenfor hjørnestolpene. Det nordre var et dobbeltstolpehull, st. diam i overflaten 60 cm, dybde 15 og 22 cm. Den tilsvarende stolpe i det andre hjørnet var oval, 50–70 cm i diam, men bare 8–10 cm dyp.

I vestre gavlvegg fantes bare 2 mindre stolpehull, ved søndre langvegg i alt 3 tydelige hull, 2 i østre og 1 i vestre del.

Inne i huset lå nedskjæringer for 3 par takbærende stolper, 4 av dem var doble etter flytning av stolpen. Byggemåten var noe forskjellig, diameter i overflaten ca 1 m. Den nordvestligste var foret med flere store stein som dannet en omramming om stolpen. Noe

tilsvarende, men mindre tydelig har det antakelig vært i det nordøstlige hullet. De midtre var fylt med nevestor stein bare med litt løs jord imellom. Hullenes dybde var ca 40 cm. Stolpens plassering i hullet kan bare bestemmes for den steinsatte hvor den har stått i den nordvestre del.

Husets ildsteder utgjordes av 2 grupper kokegroper som lå i husets midtakse. De bestod av flere runde groper som skar hverandre.

Det er mange uklare trekk ved husets konstruksjon, men jeg mener at alle de viktigste ledd har vært av tre, med de 4 hjørnestolpene og de 6 indre stolpene som de bærende elementer. Hjørnestolpene danner et litt skjevviklet parallelogram, de indre stolpers plassering er ikke helt regelmessig. Hvor sørveggen har gått, er vanskelig å avgjøre. Veggvollen var på denne siden meget svakt markert, men forutsatt at huset har vært noenlunde symmetrisk om midtaksen og i forhold til vollenes innerkant, har den forløpet utenfor de 3 bevarte stolpehull. Grunnforholdene var her meget vanskelige, med flere grunne, utflytende mørkjordsfyllinger som det ikke var mulig finne noe system i.

Det er rimelig å tro at palisaderennen har utgjort selve veggen. Den lå midt under vollen, mens de små stolpehullene lå nær indre kant. Deres funksjon er ukjent, men på grunn av regulariteten tror jeg at de og veggrennen er samhörige. På grunn av forholdet mellom rennen, stolpehullene og vollen er det vanskelig å se vollen som annet enn en forstøtning eller muldbenk, mens selve veggen har vært av tre. Steinene i vollen dannet intet sted rekker som kunne utgjøre indre eller ytre kantmur for en torvvegg. Den brede ytre rennen på planen er en avløpsgrøft.

Et eiendommelig trekk er den manglende kontakt mellom de forskjellige ledd i hjørnene. De liggende stokkene ender i ytterkant blindt, og veggrennen er uten sammenheng med dem eller med hjørnestolpene. Det er vanskelig å gi noen rimelig forklaring på dette, men en mulig løsning er at den siste veggstokken er kilt ned til slutt uten å være jordgravet.

Forholdene innbyr ikke til nærmere diskusjon av hustypen, men det er i seg selv av stor interesse at vi har funnet en representant for langhuset med buete vegger fra sen folkevandringstid, og med keramikk som indikerer forbindelse med sørvestlandet hvor de mange kjente gårdsanlegg viser oss en helt annen hustype.

Valdalseter

Det andre huset ligger i Valdalen i Røldal, ca 700 m. o. h. og omlag 55 km lengre vest, på den andre siden av Hardangervidda. Eksakt datering er vanskelig, 2 jernpilespisser og endel kleberskår peker mot overgangen vikingetid/middelalder, men med rommelig margin til begge sider.

Bunnforholdene var enda vanskeligere enn på Mogen, idet undergrunnen bestod av meget hardpakket morene. Berggrunnen er fylt, som gir en mindre tydelig podsolering enn sandjorden på Møsstrand. Tufta ligger på en terrasse som hever seg ca 3 m over de flate fuktige slettene i sør og øst. Tufta avtegnet seg før gravningen ved lave, steinblandete jordvoller bevokst med gress lyng og mose. Man kunne også skjelve en tverrinnledning i flere rom. Huset er orientert NØ–SV, og utenfor nordvestre langvegg går en svak naturlig senkning som gjør drenering overflødig. Husets grunnplan slik den fremstod etter frileggingen byr på flere uklare trekk. Det var spor etter tidligere virksomhet på plassen, idet vi fant bunnen av en blestergryte i husets hovedrom delvis innunder ildstedet, og andre nedskjæringer kan også tenkes å ha sammenheng med jernutvinningen. Det er sannsynlig at ikke alle de påviste anlegg er samtidige, men distinkte byggefaser kunne ikke påvises. Hovedplanen viser et noe uregelmessig, rettvegget hus av ca 22 m lengde og 4 m bredde.

Den sørvestre gavlveggen adskilte seg klart fra de øvrige veggene. Det var en ca 90 cm bred brolegning av et lag små stein med svak helling inn mot midten. Jord- og steinvollene som markerte de øvrige vegger, var vanskelige å avgrense, særlig på yttersiden, og bredden var vekslende. Avgrensningen innad kom klarere frem da vollene ble fjernet, idet gulvet i det meste av huset var gravet noe ned i bakken og bunnen der bestod av rødbrun grus, mens det lyse utvaskningslaget under vollene var bevart.

De stolpehull som kom frem, lå langs innerkant av vollen, endel kom først til syne da vollene ble fjernet. Stolpehullene lå på 2 noe uregelmessige rekker, diameteren var 30–50 cm. De er meget grunne, og går bare fra 7 til 15 cm ned i auren. Det er neppe trolig at vi har funnet alle hullene; under første års graving ble det notert noen mulige stolpehull som ikke kunne følges ned i auren og som følgelig ikke kunne registreres som sikre stolpehull. Noen av stolpehullene [4/5 – 6, 9 – 29, 11 – 27, 26 – 14, 25 – 15, 21 – 17] står parvis overfor hverandre, men regulariteten er ikke helt god. Sørvestre tverrvegg og den nærliggende indre tverrvoll er innbyrdes parallelle, men danner skjeve vinkler med langveggene.

Spør etter indre, takbærende stolper ble ikke påvist. Det er sannsynlig at stolpene i veggen både har utgjort det viktigste konstruktive element i veggen samtidig som de har båret taket, men hvordan veggene har vært konstruert, gir de bevarte spor ingen sikre holdepunkter for. Jord- og steinvollens funksjon er også uklar, men jeg tror at den, likesom på Mogen, bare har vært lagt opp for å støtte og lune og at det ikke er rester av virkelige vegger. Denne antakelse bygger på det rikelige innhold av stein, til dels av anselig størrelse, uten at man noen sted kunne spore en indre eller ytre steinkant som man svært ofte finner ved torvvegger med stein, og som man iallfall burde kunne ha påvist spor etter hvis veggen hadde vært murt opp av stein. En slik ytre støtte ville være å vente her hvor den naturlige bakken skrår nedover til alle sider og hvor overflaten under vollene er lett hvelvet. Vollen bestod i et parti nesten bare av jernslag som vel ville gi dårlig sammenbinding til en vegg med bærende funksjon. Av interess er også de tre ytre stolpehullene ved husets vesthjørne, men det ble ikke påvist tilsvarende hull ved de andre hjørnene.

Husets innganger, 3 i tallet, ligger i sørøstre langvegg. Den ene ligger i det sørvestre rommet og markeres av en stor og en mindre helle. Den midtre inngangen er usikker, men markeres av et hellelagt område inne i huset ved den sørlige del av tverrennen ved husets midte. Den lot seg ikke påvise i vollen.

Den tredje ligger like SØ for østre renne og er hellelagt. Hellene ligger på kulturjord. Inngangene ligger alle nær opptil indre skillevegger.

Huset hadde også tydelige rester etter indre skillevegger. Nærmest sørvestgavlen avgrensas et mindre rom av en jordvoll, ca 80 cm bred, med et ujevnt fordelt lag stein på toppen. Vollen er kraftigst markert mot det neste rommet hvor gulvnivået ligger ca 15 cm lavere. Dette er tydeligvis husets hovedrom med ildstedet, et hellelagt område ved den nordvestre langveggen ca 2 x 1.5 m. I dette rommet kom også de fleste oldsaker for dagen.

Rommets østre avgrensning er uklar. Ca 5,5 m fra tverrvollen går en renneaktig fordypning på tvers, særlig tydelig innover fra nordvestre langvegg, men det er også mulig at fortsettelsen fins i mørkjordsområdet ved den andre veggen. Mellom denne rennen og ildstedet er 2 liknende fordypninger, men mindre og kortere, gulvnivået er ujevnt. Hvorvidt dette er spor etter eldre skillevegger eller indre anlegg i rommet, er usikkert.

Den tydeligste rennen ligger i husets østre del. Den kan følges 3 m innover fra nordvestre langvegg. Bredden er ujevn og den går inntil 20 cm ned i steril bunn.

Som tidligere nevnt er den sannsynligste dateringen sen vikingetid/ tidlig middelalder, og det er ikke vanskelig å se at huset viser en generell likhet med andre hus fra samme tid. Uvanlig er det imidlertid å finne stolperækker langs veggene, samt ildstedet liggende ved veggen. De indre tverrennene kjenner jeg heller ingen paralleller til. Nærmere tolkninger våger jeg meg ikke på sålenge direkte sammenlikningsmateriale ikke foreligger.

Hovden

Vender vi tilbake til Møsstrand igjen, og går litt fremover i tid, møter vi en tredje hustype som adskiller seg klart fra begge de tidligere omtalte.

Ytre sett er det en iøynefallende likhet med huset i Valldalen: Begge er langhus delt i flere rom. Huset på Hovden er 30 m langt og ca 6 m bredt, orientert omtrent rett Ø-V. Det lå i en bakke hellende både mot S og V.

Funnene bestod blant annet av skår av kleberkar som står vikingetidsformene nær, riflete baksteheller av kleber, en beinkam, samt andre mindre gjenstander. Huset har vært bebodd i lengre tid, det fremgikk tydelig at det hadde undergått endringer i tidens løp.

Eksakt datering er vanskelig, men 11-1200-årene er det rimeligste. C-14 dateringer har gitt (900) 1060 f.n. for husets trevirke og (1180) 780 f.n. for kull fra en blestergryte inne i huset.

Huset var ødelagt av brann, og i den østre enden var det rester etter treverk som sannsynligvis skriver seg fra det nedfalte taket. Never og rødbrent torv fantes i umiddelbar tilknytning til treverket. Ytermurene hadde karakterer av steinfundamenter, på sine steder var det bare en enkelt steinrekke, andre steder var murene detreste og mer diffuse. Fundamentet var kraftigst der terrenget var lavest. Jordvullen i nordveggen er fremkommet ved gravning av en avløpsgrøft langs utsiden. I vestre del lå en rad store heller på vollen, hellene hadde tydelige brannspor.

De 3 vestligste skilleveggene var smale steinstrenger, til dels bare en enkelt steinrad. De ligger i forskjellige nivåer, de midtre rommene ligger høyest. Utenom steinstrengene var det spor etter andre, mindre tydelige tverrinndelinger, den ene markert av en brent trestokk, som ikke var bevart i hele husets bredde. Lengre øst slutter det jevne gulvnivå og meget taler for at det har vært en skillevegg der. Lengst øst er forholdene meget uryddige, men det er uklare spor etter 2 tettstilte tverrvegger i dette parti. Ved østenden, hvor terrenget synker merkbart, er det lagt opp en forstøtningmur.

Det ble ikke funnet spor etter indre takbærende stolper. Man kan imidlertid ikke avvise muligheten for at de har vært der, og at de har stått på heller som det fantes mange av overalt og i alle nivåer. Noen hadde åpenbart ligget på taket for å holde på torven.

Forøvrig fantes det inne i huset en rekke nedgravninger og anlegg, og jeg skal gi en kort omtale av de viktigste.

De 3 midtre rommene hadde tydeligvis vært beboelsesrommene, og i hvert av dem lå et ildsted i det sørvestre hjørnet. Det midtre var best bevart, men de andre hadde tydeligvis vært av samme type. De var gravd litt ned i bakken, og i bunnen av det best bevarte lå en rødbrent helle 82 x 50 cm. På øst- og vestsiden var den kantsatt med stående heller, og på siden mot langveggen lå større stein med flat innerside. I de øvre lag ble det funnet endel brent leire. I det samme rommet, i husets midtakse, men litt skjevt i forhold til denne, lå bunnen av en åre. Der fantes ikke stein, bare et mørkt, sterkt kullholdig jordlag av 4-5 cms dybde under bunnen. Den var rektangulær, lengde 90 cm, bredde 60-70 cm og i flukt med den på vestsiden lå en rund grop av samme dybde, åpenbart et glokammer.

Det har også muligens vært en åre i rommet vestenfor, hvor det lå en firkantet ramme med mørkere jord midt i gulvet, 75 x 65 cm. Den gikk bare et par cm ned i auren og der var ikke kull, men åren kan ha hatt bunnhelle. I husets østre del lå en blestergryte, men ingen ildsteder eller andre identifiserbare anlegg. Det vestligste rommet, som var husets største, hadde heller ikke ildsted, men en stor 8-tallformet grop fylt med stein som var sotet.

Det ble ikke funnet markerte innganger til huset, men kulturlag på utsiden, samt en mindre hellelegning like sørøst for det best bevarte ildstedet gir sterke indisier for at de har ligget på sydsiden, ut mot vannet, noe som på alle måter ville være det naturligste.

Det kan ikke herske noen tvil om at huset på Hovden har vært en trebygning, og fundamentenes art, samt mangelen på dørstolper tilsier at det har hatt liggende sviller. Forøvrig gir ikke de bevarte rester sikker beskjed, og både laftebygg og stavbygg er mulig. Det er nærliggende å tenke seg et laftehus, og mangelen på indre stolper stemmer godt med en slik antakelse. Den anselige lengden gjør imidlertid dette usikkert. Det er uvisst om det har vært en sammenhengende bygning, Det er særlig den smale tarmen med de 2 store steinene i husets vestre del som kan betegne et avbrudd. Det er også tydelig at huset har gjennomgått en lang utvikling, og fundamentene ligger flere steder på kulturjord. De stratigrafiske forhold tillot imidlertid ikke detaljstudier av utviklingen.

I motsetning til Mogen- og Valldalshusene vet vi med sikkerhet at Hovdenhuset representerer en vanlig hustype i området i middelalderen, idet det fins en rekke hustufter av samme karakter på Møsstrand. Liknende tufter— som iallfall delvis må være fra samme tid—kjennes også 2 andre steder ikke så langt unna, begge steder ved yttergrensen for den faste bygd, og spørsmålet melder seg om dette betegner en konsentrasjon av gårdens hus fremtvunget av de harde klimatiske vilkår eller om det er en mer alminnelig gårdstype med gamle tradisjoner. Det stemmer i så fall dårlig med den

vanlige oppfatning av den østnorske gården i middelalderen. Hjørneildstenene viser samtidig at Møsstrand ikke er noe reliktområde, og det kan være verdt å nevne at Rauland herred, som Møsstrand tilhører, har bevart noen av Norges fineste profane trebygninger fra middelalderen.

Det er vanskelig å påvise noen innbyrdes sammenheng mellom de 3 hustufter som her er fremlagt. Det er imidlertid høyst uvanlig i Norge at man har funnet 3 helt forskjellige hustyper innenfor et begrenset geografisk område og innen et tidsrom av 6–700 år. Hver for seg viser husene tydelige innflytelser utenfra, og til tross for den perifere beliggenhet må vi ha lov til å slutte at de gjenspeiler viktige sider av den alminnelige byggeskikk i disse århundrer.